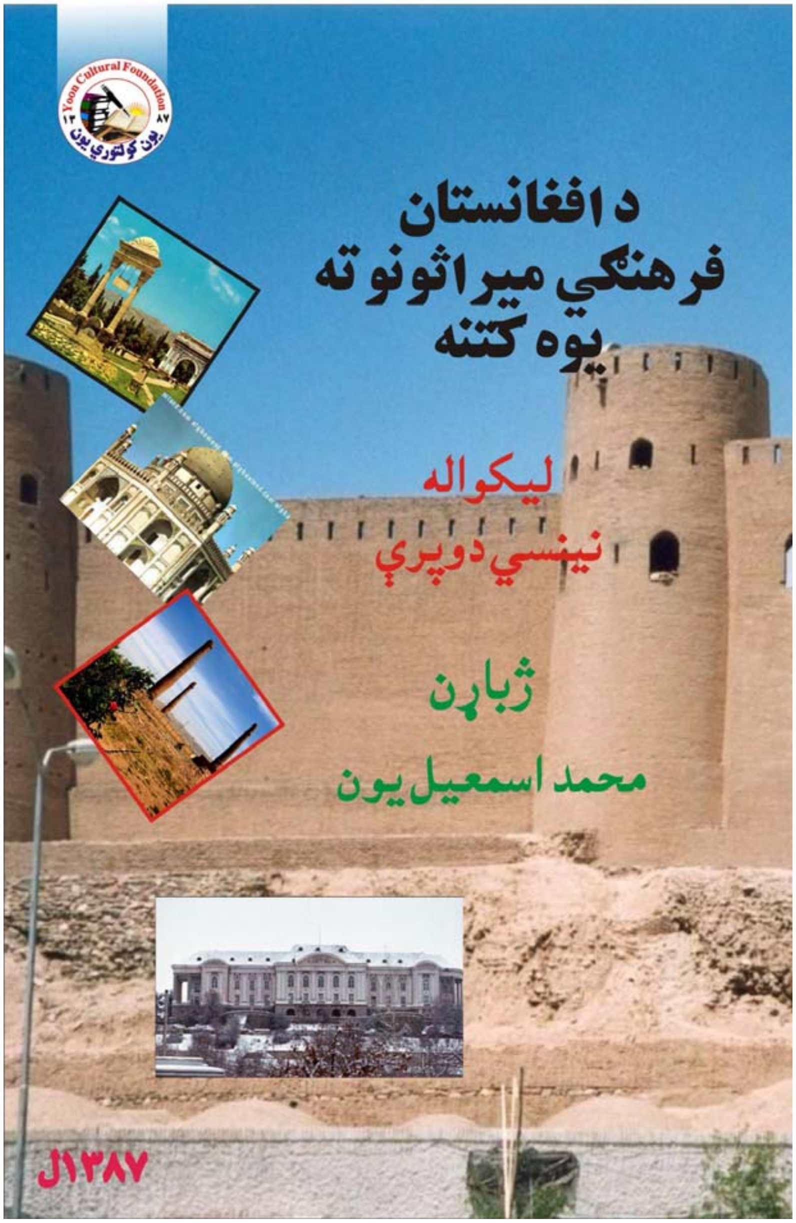

Download from: aghalibrary.com

د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه

لیکواله

نینسي هوپري

ژباړن

محمد اسمعیل یون

Download from: aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
لیکواله:	نینسي دوپرې
ژباړن:	پوهنیار محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
لومړی چاپ:	۱۳۷۷ل کال (دوه ځله)
دویم چاپ:	۱۳۷۸ل کال
درېیم چاپ:	۱۳۸۷ل کال
د ژباړن پرله پسې نومره:	(۱۵)
د خپرندوی پرله پسې نومره:	(۱۵)
کمپوزر:	ضیاالرحمن ضیا

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	ددې اثر پر او سني چاپ څو خبرې	۱
۲	د افغانستان فرهنګي میراثونو ته...۷	
۳	د لرغونو سیمو او تاریخي ابداتو د...	۴۰
۴	د افغانستان مرکزي سیمه	۴۱
۵	د کابل ښندې	۴۲
۶	د افغانستان لویدیځ	۴۸
۷	د افغانستان شمال	۵۱
۸	د افغانستان ختیځ	۵۴
۹	د افغانستان جنوب	۵۵
۱۰		

ددې اثر پر اوسني چاپ
څو خبرې

مېرمن نینسي دوپرې د هغو ختیځپوهانو له جملې څخه ده چې له څو لسیزو راهیسې د افغانستان د کلتور په بېلابېلو برخو کې کار کوي او زموږ د هېواد ددې برخې د خوندیتوب، بډاینې او ځلونې لپاره یې نه ستړې کېدونکې خدمتونه ترسره کړي او لا هم په زهیر ښځینه ځان لګیا ده، دې هلو ځلو ته دوام ورکوي. ددې خاوند هم چې اوس پر حقیقي نړۍ دی، د افغانستان د کلتور او تاریخ په سپړنه او ځلونه کې یې زیات زیار ایستلی دی.

مېرمن نینسي دوپرې د تنظیمواکۍ او طالبانو د واکمنۍ پر مهال چې د افغانستان فرهنګي میراثونه، له سخت خطر او ګواښ سره مخ و، د افغانستان د تاریخي ابداتو او فرهنګي میراثونو د خوندیتوب پر لارو چارو مصروفه وه، دې د یو شمېر نورو ټولنو، نادولتي سازمانونو او اشخاصو په مرسته د افغانستان د تاریخي اثارو د ساتنې لپاره د

سپک (SPACH) په نوم یو انجمن جوړ کړ او له دې لارې یې د افغانستان تاریخي اثارو د ورکېدو د مخنیوي لپاره یو مهم ګام پورته کړ.

دا اثر ((د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه)) چې ستاسو مخې ته پروت دی، ددې د همغو هڅو د لړۍ یوه کړۍ ده، چې دې د تنظیمواکۍ د جنګونو او د طالبانو د واکمنۍ پر مهال یې په کې د افغانستان فرهنګي میراثونو ته کتنه کړې ده. په دې اثر کې د هېواد تاریخي، فرهنګي میراثونو او شتمنیو ته ورپېښې خطرونه او ګواښونه په ننبه شوي او ددې خطرونو د مخنیوي لارې چارې هم په ګوته شوي دي. د ۱۳۷۷ ل کال وروستۍ میاشتې وې، چې زما یو اشنا د نینسي دوپرې ددې اثر دري ژباړه، چې د یوه افغان له خوا ترسره شوې وه، ماته راوسپارله او همدا یې راته وویل چې: ډېره زړ مې په کار ده په همدې دوه درې ورځو کې به یې راته په پښتو وژباړې! ما ورته وویل چې تر ما خو ستا دري ژبه ښه زده نو ولې یې خپله ژر ژر نه ژباړې؟ زه خپله والله تر حده زیات مصروف یم، ما چې هر څومره اوږه تشوله، خو د هغه ټینګار تر ما هم زیات و، په پای کې یې ددې اثر ژباړه راباندې تحمیل کړه، ما ترې یوه اوونۍ وخت وغوښت، خو هغه پر دوه درې ورځو ټینګار کاوه، کله چې ما دري متن ترې واخیست نو متن ډېر پېچلی و او چندان خوند یې راته رانه کړ، فکر مې وکړ چې زما اشنا هم پرې خپل زور

ازمویلی، نو ځکه یې ماته راحواله کړ، ددې اثر تر ژباړې دمخه زما اشنا ماته وویل، چې زه به درته ترې مناسبه حق الزحمه واخلم، ما ورسره د حق الزحمې هېڅ بحث ونه کړ. خو په نه زړه مې پر ژباړې پیل وکړ، کتاب مې په ځو ورځو کې وژباړه، داسې چې بیا سمون ته مې هم وخت پیدا نه کړ، یو نقل مې خپل اشنا ته ورکړ او بل نقل (فوټوکاپي) یې ماسره پاتې شو، کله چې ما دري متن لوسته نو هلته هم راته پته ولګېده چې د ژباړن او د کتاب د اصلي لیکوال ترمنځ روحي رابطه نه شته کتاب یوازې د حق الزحمې په خاطر په داسې ډول ژباړل شوی چې اتومات یې په سلو کې د ډېرش محتوا او خوږلني زیانمنه شوې ده، ما هغه وخت ونه کړای شو، چې یوه ښه خوندوره ژباړه وکړم، خو څرنګه چې دا موضوع زما لپاره ډېره جالبه وه او تر دې دمخه لا ما خپله پرې یو مستقل اثر لیکلی و، نو ځکه د وخت د قید له مخې ژر ژر وژباړه، زما ژباړه پر ۱۳۷۷ل کال په ازاد افغانستان جریده، چې له پېښوره خپرېدله او په اسمایي مجله کې، چې له جرمني نه خپرېدله دواړو کې خپره شوه، خو زما همدا ژباړه چې یوه کاپي زما همغه اشنا راخخه وړې وه، پر ۱۳۷۸ل هغه کال په خپل نامه د یوه واړه اثر په توګه چاپ کړه، کومه حق الزحمه یې چې راته ویلې وه، وروسته خبر شوم چې هغه یې هم د الله په توره سمه نیمایي کړې وه، زه هغه وخت په پېښور کې پر دې نه وم خبر چې کله کله داسې کارونه هم کېږي؛ چې هم

ځوک د بل چا ژباړه په خپل نامه چاپولای شي او هم حق الزحمه ورسره نیمولای شي، خیر په هر ترتیب ما ورپسې ډېر سر ونه ګروه او زړه کې مې دا هیله وه چې خدای یو وخت زمینه برابره کړي چې دا ژباړه یا بیا له سره وکړم او یا یې څه ناڅه کره کړم.

اوس چې زه د خپلو تېرو اثارو پر راټولولو مصروف یم، نو په ازاد افغانستان جریده کې مې دا چاپ شوې ژباړه، ګوتو ته راغله، هسې خو په ژباړه کې له پیله هم تېروتنې وې یو څه پرې نورې چاپي تېروتنې هم زیاتې شوې وې، دا وخت نو ما سره ددې ژباړې دري متن هم نه و، چې زه یې یو ځل بیا ورسره پرتله کړم، نو همدا متن مې د اثر د محتوا په پام کې نیولو سره غنیمت وګاڼه، له سره مې کمپوز او د تورو لوستنې پر وخت مې یو څه سمون په کې راوست، خو دې سره سره بیا هم هغسې ژباړه نه ده، چې اوس یې زما زړه غواړي، طبیعي خبره ده له یوې ژبې څخه بلې او بیا له بلې څخه بلې ته د لیک لفظي ښکلا کمزورې کېږي او محتوا ته هم تر یوه حده زیان رسي، خو خیر په هر ډول فکر کوم دا اوسنۍ ژباړه تر دې د تېرو دریو چاپونو څخه یو څه ښه ده، خو نه پوره ښه، د کتاب په انګرېزي او دري متنونو کې عکسونه نه وو، خو ددې چاپ پر وخت مې لازمه وګڼله، د ځینو هغو مهمو تاریخي ځایونو عسکونه چې په کتاب کې یې یادونه شوې، هم پیدا او له متن سره یوځای چاپ کړم.

عکسونه د کتاب د متن د وینا مصداق ګرځي او دا هم په ډاګه کوي چې موږ څومره ښکلي تاریخي او فرهنګي میراثونه درلودل او دا میراثونه څومره زیانمن شوي او تر څومره نور خطر لاندې دي. کله چې دا اثر سړی ګوري نو مېرمن نینسي دوپرې ته د زړه له کومې دعا کوي چې دا څومره زموږ پر تاریخي اثارو زهیره ده او موږ څومره د خپلو اثارو پر وړاندې بې تفاوته یو. د ویښو او ویدو ملتونو، خلکو او اشخاصو توپیر همدلته معلومېږي، چې یو د زرو پر قدر پوهېږي او له بل څخه لعلونه په ایرو کې ورک وي. مېرمن دوپرې د افغانستان تاریخي او فرهنګي شتمني نه یوازې د افغانستان د تاریخ ځلونې لپاره مهمې ګڼي، بلکې دا د نړیوال کلتور او معنوي شتمنۍ یوه برخه هم ګڼي، چې نه یوازې افغانان یې پر ساتنه مکلف دي، بلکې نړیوال هم مکلف دي چې افغانانو ته ددې اثارو د ساتنې او خوندیتوب لپاره لاس ورکړي. زه نور ددې کتاب او لوستونکو ترمنځ حایل کېږم نه؛ مېرمن دوپرې ته د خدای(ج) له درباره روغ صحت، د افغانستان او نړۍ د تاریخي میراثونو لپاره لازیات بریالیتوبونه غواړم.

د همدې فرهنګي لارې یو بل لاروی
پوهندوی محمد اسمعیل یون
په درناوي
کابل- افغانستان

١٣٨٧ال كال د سلوا غي ٦مه

د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه

د لیکنې لنډیز:

له ابداتو نیولې تر حماسي شعرونو پورې، د افغانستان ټول فرهنګي میراثونه د یو ځانګړي طبیعت، ویاړ او پرتم څرګندوی دي. اوس دا میراثونه له خپلې سیمې او چاپېریال سره یوځای، له خطر سره مخامخ شوي دي. په دې لیکنه کې د سیمې د فرهنګي پرمختیا د پیل، د اوسنیو ستونزو او د هغو د څېړنو په باب بحث کېږي او د هغو لارو چارو وړاندیز کېږي، چې کولای شي په دې برخه کې یوه ګټوره هڅه رامنځته کړي.

سریزه:

د افغانستان د فرهنګي میراثونو ریښې تر ننه سل زره کاله دمخه، هغه وخت ته رسېږي، چې نرو او ښځو هغه لومړني ډبرین وسایل رامنځته کړل چې تراوسه کشف شوي دي. دا وسایل د پالیولیتیک په دویم پړاو پورې اړه لري. دا وسایل د غزني په ناور دښته کې چې یو وخت د هغه عصر د خلکو

استوګنځی و، په تیت و پرک ډول شته. د ناور دښته د افغانستان په مرکزي برخه کې یوه پراخه سیمه ده، چې جهیلونه او کرنیزې ځمکې لري او د زیات شمېر هیلیو د استوګنې او تغذیې لپاره زمینه برابروي. ډېر ښکلي ډبرین وسایل، له شمالي ولایت بلخ نه، د بلخ د سیند پر غاړه، د اوسني آق کپرک کلي ته نږدې، له ډبرینو غارونو او پناه ځایونو څخه ترلاسه شوي دي. د پالیولیتیک د لومړي پړاو مربوط د آق کپرک د چقماقي وسایلو جوړوونکي، چې تر میلاد پنځه لس زره کاله دمخه یې کار کاوه، د پالیولیتیک د دورې (میکل انژلونو) په نامه یادېږي.

تر تاریخ دمخه انسان، هغه سیمې چې اوبه په کې پیدا کېدلې او د وحشي حیواناتو د ژوند لپاره هم مناسبې وې، د خپل ژوند لپاره وټاکلې، دا ځکه چې دوی ښکار کار کاوه او د دې بشري ټولنو پاینښت او د هغوی راتلونکی ژوند د همدې حیواناتو په ښکار پورې تړلی و.

تر نن شاوخوا اوه زره کاله دمخه، هغوی پر دې پوه شول، چې د نباتاتو او حیواناتو، په ځانګړي ډول د وزو او پسونو د اهلي کولو په واسطه غذا ترلاسه کولای شي. د کرنې او مالدارۍ د اغېزمن پرمختګ له امله یې ځانته همېشني استوګنځي جوړ کړل، لومړی یې کلي او وروسته یې ښارونه ودان کړل.

تر میلاد شاوخوا ۲۵۰۰ کلونه دمخه، کلي د ښارونو لپاره د غذایي موادو د برابرولو جوګه شول او صنعتکارانو د نویو

موادو د پرمختګ په لاره کې، چې غازات او ځینې لوښي له جملې څخه وو، د خپل استعداد د کارولو لپاره زيات وخت ترلاسه کړ. له هغو څخه يې د مذهبي مجسمو، وسلو، د کورنۍ د اړتیا وړ لوښو او د ځان ښکلا لپاره، د ښکلاییزو الاتو په ګډون، بېلابېلې صنایع جوړې کړې. په هنري استعدادونو کې دا پرمختګ د وخت په تېرېدو له، نورو تمدنونو سره د سوداګرۍ د راکړې ورکړې سبب شو، سوداګریزه راکړه ورکړه پر دې وخت، د مصر د نیل دریاب پر څنډو، د عراق جنوب د دجلې او فرات او په هند کې د سند په ناوه کې راڅرګنده شوې وه. د بدخشان لاجوردو- د سوداګرۍ بازار ته لا ځلا ورکړې وه او وروسته د میلادي پېړیو په لومړیو کې دا سوداګري د ورېښمو د مشهورې لارې په اوږدو کې، د ختیځ پر لور یې چین، د لویدیځ پر لور يې روم او پورته د جنوب پر لور یې تر هنده پورې زیاته او پراخه شوه.

افغانستان د سیمې د پیوستون لپاره د یوې کړۍ اهمیت لري، نه یوازې سوداګر، بلکې هغه فاتحان چې د خپلو امپراتوریو د پراختیا غوښتونکي وو، روښنفکران، مذهبي مبلغان، زایرین، صنعتکاران او سیاسي فراریان، ټول دلته په یو بل کې حل شول. پرته له دې چې هغوی د واک او پیسو د لاسته راوړلو، د مفکورې او نظریې د غوښتنې او یا د پناه ځای د لټون لپاره دلته راغلي وي، هغوی ټولو د افغانستان د فرهنګي میراثونو په وده او پرمختیا کې یو شان ونډه

واخيستـه. د دې ګټور جوړښت سندونه يا لاسوندونه کولای شو چې پـه ډول ډول بڼو د افغانسـتان پـه بېلا بېلـو سيمو کې وګورو. ځينې يې اوس هم په غونډيو او ځينې يې پـه کنډوالو کې ميـنـدل کېږي، ځينـې يـې لا تراوسـه ليـدل شـوي نـه دي او ځينې يې اوس هم د اوسنۍ ټولنې د ژوند يوه برخه جوړوي. دا نښې ځينې د اسلامي پېر وې او ځينې يې د پخوانيو اديانو ددې اثارو ځينې ډېر لوړ او پـرتمين، ځينې يې ناڅيزه، ځينې يې نوي، ځينې لرغوني او ځينې يې د تاريخي ابداتو پـه بڼه دي. دا اثـار ځينې صنايع، ځينې ليکنې، ځينې تصويرونه او ځينې يې ګنډل شوي اثار دي، چې د خامکدوزۍ پـه بڼه دي. ځينې سرودونه، الات او وسايل، البسه، استوګنځي، ښکلي توکي هم شته اوځينې هم پـه نورو ډولونو، تراوسه پـورې لـه خپلې ګټورې ښکلا څخه برخمن دي.

د دې مادي فرهنګ د بېلا بېلو برخو مشترکه وجه د طبيعت د ښکلا ځلونه او ځرګندونه ده. افغاني شعر، فوکلوري افسانې، سرودونه، انځورګري، خامکدوزي او د غاليو صنايع، هر يـو د طبيعـت ډالـۍ او د هغـه د غرونـو، سـيندونو، الوتونکـو، حيوانـاتو، ونـو او ګلونـو سـتاينه او يادونـه ده. د مـاڼيو او زيارتونو جوړونکو پـه ډېر مهارت سره هغه د طبيعت پـر ښـکلو منظرو انځور کړي او رامنځته کړي دي. د باغونو او سيندونو پر غاړو، له دوديزو مېلو سره د افغانانو مينه- هغه ټولنيزې او

ملي ځانګړتیاوې دي، چې د پېړیو په اوږدو کې، د دې خاورې د شاعرانو په شعرونو کې منعکس شوي دي.

اوسنۍ کړکېچنې سیاسي وضعې د افغانانو پر فرهنګي دود، ویجاړوونکی او تور سیوری خور کړی دی. البته دا یوه پېښه نه ده چې په تاریخ کې نه وي پېښه شوې، دا سې حالات ددې هېوا د د تاریخ په اوږدو کې پخوا هم پېښ شوي دي. کېدی شي یوه بېلګه یې د غزني د ښار لوټ وګڼو، چې د علاءالدین غوري د یرغل په واسطه پر ۱۱۵۱م کال تر سره شو او بل مثال یې پر ۱۲۲۱م کال د چنګېز په واسطه عامه وژنه ده، چې د غزني پرتمینې ماڼۍ او بڼونه یې د تل لپاره پر کنډوالو بدل کړل. ځرګنده خبره ده چې کړکېچونه، د نه جبرانېدونکې فزیکي ویجاړتیا او زیانونو سبب کېږي. ددې ډول کړکېچونو په پایله کې خلک په ډله ییز ډول بې ځایه کېږي او د خلکو دودونه او هویت ددې ډول بحرانونو په دوړو او تیارو کې ډوبېږي. د مهاجرتونو په بهیر کې ځینې ډلې د بېته پام کوي، چې د خپل هنر د ودې او تخلیق په واسطه ځینې وتلې هنري پدیدې، د لاسي صنایعو، ګلدوزۍ او نورو هنري ځانګړنو له لارې وساتي او وده ورکړي.

ددې خبرې یادول ضروروي دي، چې جګړه د هنري بنسټونو د ړنګوونې او کمونې یوازینی عامل نه دی، ښاري ژوند هم دودونه له منځه وړي. په بشري ژوند دود کې بدلون په خپله د هنرونو او لاسي صنایعو د له منځه تللو یو بل عامل ګرځي. د

ساري په ډول: د لرګيو د کندنکارۍ انجنيري چې يو وخت د پرله پسې پېړيو په بهير کې په ټول افغانستان کې دود او رواج وه، د ۱۹ پېړۍ په وروستيو کې ورکه شوه. تر جګړو دمخه يې تقريباً ډېرې کمې بېلګې کېدی شي ومونډل شي. تر جګړې دمخه دې هنر ته چندان پاملرنه نه وه شوې او اوس يوازې د کابل د زاړه ښار په کنډوالو کې په تيت وپرک ډول ليدل کېږي.

که چېرې د دې هنر جوړوونکي د هغه بڼه بدله نه کړي، نو دا ډول تخليقات او هنري پنځونې به بې له شکه پر پخو ودانيو بدلې شي. مهمه خبره داده چې نوې او زړې پديدې بايد سره پرتله شي او په ټولنه کې د دواړو انډول وساتل شي. نوښتونه او د هغو دوام بايد يو له بل سره په موازي ډول حرکت وکړي، چې د ټولنې په هر غړي کې د ځان پېژندنې احساس وروزي؛ هغه احساس چې د يو ملت د واک او صلاحيت لپاره لازم ګڼل کېږي. نن تېرو تاريخي سمبولونو او بنسټونو ته بې اعتنايي دوام لري. موزيمونه په بشپړه توګه لوټ شوي، لرغونې سيمې په بېرحمۍ سره تالا شوي، هنر او موسيقي منع شوي او مهمې تاريخي ماڼۍ او ودانۍ ويجاړې او ورانې شوي او يا يې لازمه څارنه او ساتنه نه کېږي.

ان د هغو پنځوسو تاريخي ابداتو اوسني حالت ته، چې په دې ليکنه کې يې يادونه شوې، يوه سرسري کتنه، دا په ډاګه کوي چې له استثناتو پرته د افغانستان تاريخي شتمني، کم ارزښته ګڼل کېږي، د کم ارزښتۍ دا فکر تر هغه حالت هم بدتر

دی چې دا ودانۍ په کې په فزیکي ډول ویجاړېږي او له منځه ځي.

څه باید وکړو؟

کوم کار باید ترسره شي، چې او سنی حالت ښه شي؟ البته ښه او مناسبه خبره به دا وي چې کوم کار کېدی شي ترسره شي؟

لاندینۍ مباحثه زما د ځاني کتنو پر بنسټ ولاړه ده. د زمان او مکان د غوښتنې له مخې، د موزیم، انجنیرۍ او لرغونپوهنې مسایلو پورې تړلې ده، لکه څنګه چې مو پورته اشاره وکړه، البته پوره پوهېږو چې دا څرګندې شوې خواوې د افغانستان د پرتمینو فرهنګي میراثونو، برخه جوړوي.

د بهرنیو هڅو او همدارنګه د وخت د سپما لپاره، له څلورو بنسټیزو توکو څخه، چې یو له بل سره تړلي او یو پر بل ډډه لګوي، د یو رښتیني پلان طرح کول لازم دي. دا څلور توکي دادي:

لومړی- حساسه اداره: په دې برخه کې د اغېزمنو ادارو او موسسو د سیاستونو تثبیتول او ډاګیزول.

دویم- با استعداده مسلکي کسان: روزل شوې، اغېزناکې او با احساسه بشري سرچینې.

دریم- د خلکو مسوولیت: د فرهنګي میراثونو د پېژندنې لپاره د خلکو د پوهې لوړتیا.

څلورم- لازم او اغېزناک حقوقي سیستم: قوانین او مقررات او د هغو اغېزمن تطبیق.

لاربښوده اداره:

اوسمهال د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې په برخه کې، د ملي شتمنیو د پېژندنې لپاره ډېر کم امکانات شته. سره له دې چې له تخنیکي پلوه، پر کابل، هرات، مزارشریف او بامیانو باندې د واکمنو حکومتونو په چوکاټ کې رسمي ادارې او سازمانونه نه شته، چې د دولتي جوړښت نمایندګي وکړي، دا موسسې چې پر ۱۹۹۷ کال تاسیس شوي، په هزاره جاتو او بامیانو کې د ابداتو او لرغونو سیمو له ساتنې پرته، نورو هغو موسسو ته ورته دي، چې د **۱۹۷۹** کال تر شخړو دمخه موجودې وې. هغه اوس لازم واک او پوره مالي سرچینې نه لري او اغلباً د سیاستونو د پرله پسې بدلېدونکو هیلو، کړکېچونو او اختلافونو تابع دي، طبعاً دا اختلافونه د هغوی پر کار باندې بد اغېز کوي.

د دې ډول لړزېدونکي او بې ثباته حالت یوه ښکاره بېلګه، د کابل موزیم دی، د دې موزیم په سلو کې اتیا برخې اثار چې پر ۱۹۹۲ کال په دارالامان کې پاتې وو، غلا شوي دي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې د لرغونو اثارو ناقانونه تجارت تل موجود و، خو کابل موزیم د لازم مصوونیت او امنیت ښه سابقه درلودله. تر جګړو دمخه هېڅکله هم د موزیم اثار د

تجارت له خطر سره مخ شوي نه وو، خو اصلي توپان او سېلاب تر ۱۹۹۲م کال وروسته پيل شو. که څه هم د طالبانو تر راتګ وروسته د اثارو ډېره ناڅيزه برخه له منځه تللې ده. د رباني حکومت هدايت ورکړ، چې پاتې اثار تسجيل شي او په خپله اثار، د ساتنې لپاره له دارالامان څخه کابل هوټل ته ولېږدول شي.

د طالبانو اوسنۍ اداره د دې کار مخالفه ده او هيله لري، چې دا اثار په دارالامان کې موجودې ودانۍ ته، چې د توغنديو د لګېدو له کبله ورانه شوې، تر بيا رغونې وروسته بېرته هلته يوسي. ترکومه ځايه چې د اوسنۍ ودانۍ اساسي بيا رغونه ډېر لګښت او زياته بودجه غواړي، نو نه د طالبانو اداره او نه هم نړيوالې سرچينې، يوه هم د هغو د ورکړې تياری لري. د موزيم کارمندانو ته لاربښوونه شوې، چې هره ورځ په دارالامان کې د موزيم ودانۍ ته لاړ شي، پرته له دې چې د لېږدونې وسيله ورته برابره شي؛ دوی بايد اته کيلو متره واټن ووهي، چې دندې ته حاضر شي. له هغه ناڅيز معاش پرته چې کله کله هغوی ته ورکول کېږي، د دفتر تجهيزات، بريښنا، سون مواد، غذا او د هغوی د کار لپاره نورې لازمې اسانتياوې نه شته. ځکه نو د کابل موزيم ډېره ناڅيزه اداري، مالي او تخنيکي پالنه کېږي.

د موزيم پر ورانديې دا بې تفاوتي، د ښار د نورو مهندسي ميراثونو د بنسټونو پر ورانديې هم شته، چې د هرې ورځې په

تېرېدو سره، د اختلاس او نه پاملرنې په نتيجه کې له منځه ځي. دا درک او احساس هم نه شته چې د فرهنګي ميراثونو اړوند چارې او د هغو سيمه او چاپېريال يو له بل سره اړيکې لري او د دې ويجاړ شوي ښار د ټولنيز- اقتصادي بيا رغونې په ماسټر پلان کې بايد شاملې شي. لومړنی دنده کېدی شي د تيمورشاه د مقبرې او بڼ ترميم وي، چې د ښار په زړه کې پروت دی. خو مقامات دې وړاندېز ته ډېره کمه پاملرنه کوي. او سمهال داسې ښکاري، چې په کابل کې د فرهنګي ميراثونو ساتنه يو رسمي لومړيتوب نه لري.

د تعجب وړ نه ده چې هرات د لومړيتوب حق لري او د زياتو تاريخي ابداتو په لړلو سره چې ځينې يې اوس له ډېر خواشينوونکي حالت سره مخ دي، د چټکې او بېړنۍ پاملرنې غوښتنه کوي، کېدی شي ځانته پاملرنه راجلب کړي. د هرات د تاريخي ابداتو د ساتنې مديريت ښه فعال دی، خو بيا هم د لازمو مالي سرچينو نشتوالی، ناسم کار او فکري اختلاف په دې برخه کې د يوې روښانه ستراتيژۍ د مخنيوي نور عوامل دي.

د ودانيو د بيا جوړونې کمزوري پلانونه لازمه اغېزمني نه لري. د موزاييک د کاشي جوړولو دستګاه، چې د هرات په جامع جومات کې پر ۱۹۴۳ کال، د هرات د تاريخي ابداتو د بيا رغونې لپاره، پر هغه وخت جوړه شوې وه، تراوسه هم پر کار بوخت ده؛ سره له دې چې د هغې فعاليت ډېر کم شوی دی. د

هرات موزيم پر ۱۹۹۴ کال د اختيارالدين د تاريخي کلا په انګړ کې، چې پر ۱۹۷۲ کال د يونسکو له خوا ترميم شوې وه، بيا پرانستل شوی دی. د جګړو په بهير کې په ښه حالت کې پاتې شوی. د موزيم څارنه په ښه ډول کېږي، خو خطي نسخې او اثار په ټينګه ترميم او کتلاک جوړونې ته اړتيا لري. په خواشينۍ سره چې ددې کار لپاره روزل شوي او تربيه شوي کارکوونکي نه شته.

ځينې هغه ځانګړي ابدات، چې يو وخت د وياړنو د ځلا بازار و، تراوسه هم پاتې دي، د لومړي هدف لپاره، دويم ځل د دې ودانيو د بيا پرانيستلو هېڅ کومه هڅه او تشويق نه شته. د هرات د زاړه ښار په زړه کې د ((چهارسوق)) حوض په اسانۍ سره کېدی شي ترميم او د بېلابېلو هدفونو لپاره ترې ګټه پورته شي. خو په خواشينۍ سره چې اوس وچ او هېر شوی او د نه پاملرنې له امله مخ پر ورانېدو دی. د هرات د کاروانسرايونو پرځای، چې يو وخت د پېړيو په اوږدو کې د سوداګرۍ مرکزونه ګڼل کېدل، له ختو څخه څو پوړيزه ودانۍ جوړې شوي او د راکړې ورکړې د مرکزونو په توګه کارېږي، له دې کبله کېدی شي د هنر په باب داسې نظر، يو فقر او خلا وګڼل شي. پر همدې بنسټ ويلای شو چې د هنري پديدو زېږونه او هستونه د محوه کېدو او له منځه تلو په حال کې ده.

دا خبره هم ډېره سخته ده، په څرګند ډول وويل شي، چې د ۱۹۹۲ کال پر اوړي په مزارشريف کې د حضرت علي(رض) د

مقبرې د بیا ښکلا لپاره د هڅې او نوښت انګېزه څه وه؟ د روضې د ترمیم کار د یو لوړ رتبه پوځي افسر له خوا څارل کېده. د تاریخي ابداتو د ساتنې مسلکي او باتجربه غړي، د خپلو مسلکي او معیاري کارونو د پرمخ بیولو لپاره ډېر کم واک هم نه لري. یوځای د موزیم لپاره ټاکلی شوی، خو کوم متخصص نه شته، چې د هغه چارې پرمخ یوسي.

روزل شوې بشري سرچینې:

په عمومي ډول د هغو متخصصینو کمښت او خلا له ورایه محسوسېږي، چې کولای شي له نړیوالو منل شویو معیارونو سره سم، د ابداتو ترمیم او ساتنې ته دوام ورکړي. هغه کسان چې تر جګړې د مخه روزل شوي او زده کړې یې کړې وې، هېواد یې پرېښود، یا ګوښه کړای شول او یا د اداري، مالي او تخنیکي ملاتړ د نشتوالي له امله په یوه ګوټ کې کېناستل او د هغو پرځای بې تجربې او بې تحصیله کسان نصب شول. په کابل پوهنتون کې د لرغونپوهنې څانګه تړل شوې ده. تر اوسه پورې د افرادو د پیداکولو او تر ټولو مهمه دا چې ددې برخې د بېلابېلو څانګو د ځواکمنۍ او مسلکي ظرفیت د ټاکنې لپاره هېڅ ډول هڅه ترسره شوې نه ده او مشکله برېښي، د دې ډول اشخاصو امکانات او ریزرفونه پیدا شي چې څو مره او تر کومې کچې دي.

دا ډېره مهمه دنده ده ، ضرور باید پر هغې کار وشي. د دې واقعیت په رڼا کې چې اوسني محصلین پر انګلیسي ژبه نه پوهېږي، نو د هغو هڅو امکان یې له ستونزو سره مخامخ کړی، چې د هغو په پایله کې نوي کادرونه تر افغانستانه بهر وروزل شي. ځکه نو په افغانستان کې باید د عملي مسلکي کورسونو د جوړولو لټه وشي. مقامات په پرنسیپ کې له دې اصل سره موافق دي، خو له ښېو ښېانو څخه ښکاري، چې هغوی په دې برخه کې چندان پاملرنه نه کوي. دا ډول بې تفاوتي، دا پوښتنه راپورته کوي: هغه کسان چې له دې کورسونو څخه فارغېږي، کولای شي کوم کار ترسره کړي؟

د ټولنې د مسوولیت احساس:

پر اوسني وخت، د فرهنګي میراثونو په اړه، رښتیني رسمي تړونونه د پوښتنې وړ دي، ځکه تر هغه وخته پورې چې د افغانستان د شخړې سیاسي حل، د پوځي مسایلو په ابهام او چلند کې راګیر وي، په داسې حالاتو کې باید ولیدل شي، چې عامو پرګنو کې څه امکانات او ریزرفونه شته.

لکه څنګه چې په لست کې ورته اشاره شوې، په ټول افغانستان کې یو شمېر اسلامي زیارتونه، د خلکو له خوا تر څارنې او ترمیم لاندې دي او په ښه ډول ساتل شوي. په هرات کې چې زیاته پانګه شته، د جوماتونو او زیارتونو جوړول او ترمیمول په ټولنه کې، د مذهبي عقیدې او اخلاص د

څرګندونې يو ډول دود ګرځېدلی دی. البته هغه کسان چې د ابداتو د ساتنې او نوي کولو په اړه، له پوهنيزو معلوماتو څخه بې برخې وي، اغلباً د ګټور کار پر ځای زيان رسوي.

له يوې تاريخي ابدې څخه، بلې تاريخي ابدې ته د ترميم لپاره، د تعميراتي موادو لېږدول او د سمنټو د زياتې اندازې کارول، په دې برخه کې اساسي حل لاره نه ده او نه لازم ځواب دی. کوم شی چې د اړتيا وړ دي، هغه د تجهيزاتو او کاري متخصصينو په واسطه، د مهجزو ارګانونو تاسيسول دي، چې د خلکو لپوالتيا ، د يوه پراخ عملي پلان له لارې عملي کړي.

د غلا شويو اثارو د کشف په برخه کې کولای شو ، د خلکو د هڅو بېلګې راوړو: پر ۱۹۹۴ کال د سلطان محمود غزنوي د مقبرې اړوند د مرکزي ډبرليک يوه لوحه، د هغې تر غلا لس ورځې وروسته، په دقيق ډول هغه وخت چې تر پولې اړول کېدله، د ذيعلاقه کسانو له خوا کشف او ونيول شوه. سربېره پر دې، يو زيات شمېر خلکو پر ۱۹۹۵ کال د غلا شويو اثارو او د هغو د بيا راټولونې لپاره د اطلاعاتو او کلتور وزارت د وزير غوښتنې ته مثبت ځواب ورکړ. هغه په لوړ غږ له کابل راډيو نه د خپلې وينا په ترڅ کې وويل: ((خلکو په ټول ژوند کې هڅې وکړې، چې ښکلا وزېږوي، په داسې حال کې چې يو شمېر نورو د هېوادوالو د خوښۍ په مقصد د دې ښکلا د ساتنې لپاره خپل ژوند وقف کړی، خو اوس ځينې انسانان دا

تــاريخي پديــدې او تخليقــات د خپلــو شخصــي ګټــو لپــاره لوټــوي.)) هغــه څرګنده کړه، چې د يــوې ټــولنې د ټولــو ســالمو وګـړو رسـالت دی، چـې د خپلـې ټـولنې د غـلا شـويو تـاريخي اثـارو پـر وړانـدې خپـل مسـووليت ترسـره کـړي، هغـه دې د افغانســتان د فرهنګي او تــاريخي اثــارو د ســاتنې او راټولــونې ملي کميسيون ته ورحواله کړي او يو څه ناڅه مادي انعام به هم ترلاسه کړي. په پايله کې شاوخوا ۱۵۰۰ اثـار ترلاسه شول. البتـه دا د ورک شويو اثارو ډېره کمه برخه ده. خو يو شی يې په ډاګه کړ او هغه دا چې، دا ډول غوښتنې کېدی شي اغېزمنې او بې لـه شـکه ارزښـتمنې وي. ځکـه چې د هېـواد لرغـونې سـيمې، د ناقانونه پلټنو په اثر، په منظم او سيسـتماتيک ډول تـالا شـوې دي. د تخار ولايت د آی خانم، د بلخ زوړ ښار، د ننګرهار ولايت هډه، په دې برخه کې، درې ښکاره بېلګې ګڼل کېدی شي.

د اوازو له مخې له يوې سيمې څخه، چې ترا وسه يې لا هويت څرګنـد شـوی نـه دی، د سرو زرو يـوه زياتـه اندازه اثـار کشـف شـوي دي. لـه دې سـيمو څخـه يـوه، کېـدی شـي پـه ۱۱ مـيلادي پېړۍ کې د سلطان سنجر مقر وي، چې د فارياب ولايت قيصار ولسوالۍ ته نږدې دی. ويل کېږي، له دې ځايه د ناقانونه پلټنو په پايله کې تـر ځمکې لاندې، لـه پنځـه ويشـت متـره ژوروالـي څخـه د سـرو زرو مرصـع تـاج، د سـپينو زرو يـوه مرصـع کـوزه، زيات شمېر مجسمې، لوښـي، لاجورد او د سرو زرو دوه کيلـو ګرامـه پـوډر ترلاسـه شـوي دي. دا چـې رښـتيا دي کـه نـه؟ نـه

پوهېږم. د پوهانو لپاره یو بل ارزښتمن کشف پر ۱۹۴۲ کال، د پلخمري په شمال کې، د رباطک له پلټنو څخه، د باختري ډبرلیک ترلاسه کېدل دي، د پوهانو په اند دا ډبرلیک په دویمه میلادي پېړۍ کې د کنشکا په نوم، د کوشانیانو د دین او تاریخ په باب معلومات لري او د کوشانیانو د عصر په اړه د ټولنیزې بیا کتنې وسیله ګرځېدلی شي.

موږ به په دقیق ډول هېڅکله هم پوه نه شو، چې کوم شیان له دې ځای څخه ورک شوي دي، خو کوم شی چې موږ ته زیاته خواشینی پیدا کوي، د دې سیمو هغه علمي څرګندونې او مدارک دي، چې هېڅکله د هغو پر کشف نه بریالي کېږو، دا زیان جدي او نه جبرانېدونکی دی، ځکه چې هنري هستونې هېڅکله په یوه خلا کې رامنځته کېدی نه شي.

د یو لرغوني فرهنګ د ژوندي پاتې کېدو په باب، چې پر کوم څیز باندې باید پوه شو، هغه دا دی چې اثار یې باید په همغه سیمه کې مطالعه شي. د افغانستان د ډېرو لرغونو سیمو په باب نور دا امکان له منځه تللی دی او په پایله کې یې علمي کار ته ستر زیان رسېږي.

د کابل موزیم یوه بې مثاله ځانګړنه دا وه، چې د هغه ټول کلکسینونه، د پوهنیزو پلټنو په نتیجه کې اوډول شوي او څېړل شوي وو. همدارنګه د هغه زیات اثار بې مثاله او بې ساري وو، نه یوازې دا چې کولای یې شول، د افغانستان فرهنګ او تاریخ ښه وځلوي، بلکې د نړۍ د فرهنګي میراثونو

د ځلا لپاره هم مرستندوی او ګټور وو. تالانګر او غله د ګناه او پښېمانۍ هېڅ ډول احساس نه لري. هغوی یوازې د پیسو لپاره دا کار سرته رسوي. هغه بهرنیان چې د افغانستان د تاریخ او فرهنګي اثارو پر ارزښت پوهېږي او د اثارو د سوداګرۍ له ارزښت څخه خبر دي، ددې اشخاصو د پیسه دوستۍ له انګېزو څخه ګټه پورته کوي. معامله کوونکي کوم پرنسیپ نه لري او د نړیوالو کلکسیونرانو د هیلو په پام کې نیولو سره، د نویو راپیدا شویو غلو او خپلو افغان ایجنټانو له حرص سره یوځای، هماهنګ عمل کوي. د غلا شویو اثارو له خطرناکو او روزل شویو نړیوالو شبکو سره په ټینګه اړیکي لري. په دې کار کې تر ټولو بېلابېلو کچو، د دولتي ادارو فاسد کار کوونکي هم برخه لري او له پاکستان څخه تر اروپا، جاپان او امریکا پورې همدا عملیات ترسره کوي.

رښتیا خبره داده، چې د ستونزې د څېړنې او بنسټیز حل لپاره، د افغانستان مسوولې دولتي ادارې، ډېر لږ خلک هڅوي، چې خپلو ویاړلو بډایو میراثونو ته پاملرنه وکړي. د پوهانو او علماوو ډلې، خلکو سره خپله پوهه ډېره لږه شریکوي او کم تبلیغ کوي؛ په هېڅ ځای کې د ښوونځیو زده کوونکو ته د خپلو تېرو فرهنګي بډاینو په باب څه نه ورښودل کېږي.

تر جګړو دمخه وختو کې ډېر د هېواد کم شمېر ځوانانو کابل موزیم لیدلی او کتلی و. اوس د هېواد ځوان پښت اکثره تر

هېواده بهر، په جلا وطنۍ کې ژوند تېروي او د هغو ارزښتونو او مفاهیمو په باب چې یو وخت یې په هېواد کې موجود وو، پر هېڅ شي نه پوهېږي.
دا یوه سخته ماتې ګڼل کېږي، د یوې ملي ستراتیژۍ د نشتوالي له کبله، هېڅ یو تحصیل کړی مسلکي شخص، په یوازې ځان او د عامه افکارو له همدردۍ او درک پرته نه شي کولای، په اوسنیو شرایطو کې د ښه والي لپاره هیله ولري. په ډېرو برخو کې د مالي سرچینو د پیدا کولو په اړوند، پر فرهنګي میراثونو باندې د خلکو د پوهېدو کار مشکل دی. په نورو هېوادو کې، هغه وخت چې چټک اقتصادي پرمختګ، ښاري کېدنه او کورني کړکېچونه د دې سبب ګرځي چې د فرهنګي اثارو پر وړاندې بې تفاوتي څرګنده شي، نو مختلفې ډلې د فرهنګي او تاریخي اثارو د له منځه تلو د مخنیوي په خاطر جوړېږي. کولای شو د هغو له تجربو ګټه پورته کړو. له اوسنیو اړتیاوو سره سم باید په ټولو سطحو کې د پرېکړو د سرته رسولو لپاره یو لړ غونډې او ورکشاپونه په پام کې ونیول شي. د عامه افکارو د پوهې لوړتیا، ددې غوښتنه کوي، چې سیمه ییز او سېدونکي، د ساختماني پلان جوړولو او د اوسېدو د چاپېریال له متخصصینو، دولتي کار کوونکو، ناحکومتي سازمانونو د ماینپاکۍ ګروپونو له نړیوالو تمویلوونکو او متخصصینو سره یوځای شي. که چېرې د خپرونې او تبلیغ لپاره دا لېوالتیا په عمل کې پلې

شوه، په هغه حالت کې باید تحصیل کړی پرسونل، په دې برخه کې تیاری ونیسي.
بې له شکه، خنډونه شته، په دولتي دستګاه کې یو شمېر کسان، ناحکومتي سازمانونه، ټولنې او تمویلوونکي د فرهنګي میراثونو د له منځه تلنې پر جدي خطر باندې، یو شان خبر نه دي او فرهنګي مسایلو ته یوشان د لومړیتوب په سترګه نه ګوري. ان دا چې ځینې په بشپړ ډول د فرهنګي فعالیتونو د پراختیا او ساتنې لپاره د بودجې د لګښت مخالف دي، بشري مرستو ته د لومړیتوب حق ورکوي او پر دې برخه پیسې لګوي.
خو بیا هم د خوشالۍ ځای دی، چې د ځینو استثناتو یادونه وکړم او د ماین پاکۍ له ځینو موسسو او د ملګرو ملتونو د بشر د اسکان له مرکز (هبیتات) څخه، د فرهنګ په برخه کې د مرستو او پرله پسې ملاتړ له امله، مننه وکړم.
په هر ډول مونږ باید داسې افغانان، نه یوازې په افغانستان، بلکې په اروپا، امریکا او پاکستان کې ولټوو، چې یو روښانه لید او له خپلو فرهنګي میراثونو سره مینه لري او په دې برخه کې ځواکمنه مبارزه وکړي. دا یوه مهمه اړتیا ده، یوازې قانون او روزنیز پروګرامونه به په دې برخه کې د لېوال شخص له لارښوونې پرته هېڅ ډول اغېز ونه لري.
له مثبتو عواملو څخه یو دا دی چې نړیوال سازمانونه دمخه شوي او حاضر دي په دې برخه کې مرسته وکړي. په دې موسسو کې یونسکو، د موزیمونو نړیواله شورا (ایکوم) او

د فرهنګي میراثونو نړیوالې کمېټې د ۱۹۹۷م کال د ۱۲میاشتې پر ۸ مه نېټه د افغانستان د فرهنګي میراثونو په اړه یو پرېکړه لیک تصویب کړ. په هغه کې د افغانستان فرهنګي میراثونو ته د متوجه ګواښونو په باب خواشیني ښکاره شوې او له مقاماتو څخه غوښتل شوي، چې دا میراثونه وساتي او له نړیوالو ټولنو هم غوښتل شوي، چې ټول لازم امکانات یې په واک کې ورکړي. داسې لارې چارې باید ولټول شي، چې له دې وسیلو نه ګټه پورته کړو او له دې ډول لېوالتیاوو څخه کار واخلو.

په بېلابېلو خواوو کې د دفاع او تبلیغ کارونه، لومړی ګڼل کېږي. د دې هدف لپاره پر ۱۹۹۴م کال، په اسلام باد کې د افغانستان د فرهنګي میراثونو د ساتنې انجمن سپک (SPACH) تاسیس شو. د سپک SPACH لومړنی هدف دا و چې په هېواد او تر هغه بهر، له انفرادي اشخاصو، سازمانونو او موسسو سره، د اطلاعاتو راکړه ورکړه وکړي او اړیکې ورسره ټینګ کړي. دې انجمن د خپلو غړو د همکارۍ په واسطه وکړای شول، د موزیمونو، لرغونو سیمو، تاریخي ابداتو، اثارو او معمارۍ له وضعیت څخه، د عکاسۍ یو کتلاک برابر کړي.

د موزیم د پاتې اثارو د تثبیت او راجستر ترڅنګ، باید د موزیم لپاره په عاجل ډول د امنیتي اسانتیاوو د برابرولو غم وخوړل شي. دوی د سروې او څېړنې له هئیتونو سره مرسته کوي، د مطبوعاتو او عامه مبلغینو له لارې عامه اړیکې

پراخوي. د افغانستان د فرهنګي او تاريخي ميراثونو د ساتنې انجمن، چې د افغانستان له مسلکي شخصيتونو څخه جوړ دی، پر ۱۹۹۷ کال له پلان وزارت سره ثبت او راجستر شوی دی.

د قانون څېړول او تطبيق:

په افغانستان کې د فرهنګي ملکيتونو د ساتنې لپاره په نړيواله سطحه زيات غبرونه پورته شول. د افغانستان لپاره د بشر حقوقو په چارو کې د ملګرو ملتو ځانګړي استازي، د ملګرو ملتو د بشر حقوقو ځانګړي کميسيون ته د خپل ګزارش د وړاندې کولو پر وخت، د بشر له حقوقو څخه د اساسي تخلفاتو په توګه، په پرله پسې ډول د افغانستان د فرهنګي ميراثونو د لوټ او تالان يادونه کړې ده.

د ملګرو ملتونو عمومي جرګې د ۱۹۹۷ کال د فبرورۍ پر ۱۳مه، د افغانستان په باب په اړوند پرېکړه ليک کې، د سولې او فرهنګي ملکيت ترمنځ پر مستقيم ارتباط ټينګار وکړ. د خپلې غوښتنې د تکرار په دوام کې يې د افغاني ډلو د موافقې غوښتنه وکړه، چې د افغان ملت د فرهنګي ميراثونو د غلا د ټولو ډولونو، ناوړه عملونو او ناجايزه ګټې مخه ونيول شي او ودرول شي.

د افغانستان تېرو حکومتونو، په دې برخه کې په بشپړ ډول مناسبې هڅې ترسره کولې. د کابل موزیم، د موزیمونو د نړیوالې شورا پوره او کره غړی و او له نړیوالو معیارونو سره سم یې ټول هغه قوانین او مقررات، چې د دې شورا له خوا، په ځانګړي ډول د ګمرکي مقرراتو د درناوي په برخه کې وو، منلي او هم یې د مشکوکو او بې اسنادو اثارو، له تاوان پرته ضبط او نیولو ملاتړ کړی او هغه یې په عمل کې پلي کړي وو.
د تاریخي او فرهنګي اثارو قانون په ډاګه څرګنده کړې ده، چې منقول او نامنقول اثار، پلټل شوي او که تر خاورو لاندې دي، د افغانستان په خلکو پورې تړلي دي. خلک او حکومت د هغو د ساتنې مسوولیت لري، نوموړي قانون په تاریخي ودانیو کې هر ډول بدلون منع کړی او ساختماني موسسې یې مکلفې کړي، چې که چېرې یو تاریخي اثر او لرغونې ساحې ته، د کار پر وخت زیان رسېږي، نو دوی مجبوره دي د بنسټیزې چارې تر پیدا کولو پورې کار ودروي. کله چې پلخمري ته نږدې د کوشانیانو معبد، د سړک د جوړېدو پر وخت ولیدل شو، چې په یوناني لیک هلته ډېرې لیکنې شته، نو په علمي ډول وپلټل شو.
دغه راز قانون حکم کړی، چې په شخصي ځمکو کې پیدا شوي تاریخي اثار، د خلکو ملکیت دی او اشخاص د هغو د خپلونې حق نه لري. البته پر وړو اثارو باندې دا قانون تل د تطبیق وړ نه دی، خو کولای شي د لویو ساحو، لکه د میرزکې

د خزانې پر وړاندې، ډراماتيک برياليتوب ولري. که څه هم ميرزکې په ډاګه کړه چې څنګه د ناقانوني فعاليتونو پر وړاندې د قانون تطبيق له ماتې سره مخ شو. په دې قانون کې د غلا شويو اثارو د مخالفت په اړه مهم مطالب ځای شوي دي. د ۱۹۴۷ کال پر مې د پکتيا د ګرديز د شمال ختيځ په **۵۳** کيلو مترۍ د ميرزکې کلي په يوه څاه کې، د مسکوکاتو د يوې لويې برخې د ناڅاپي کشف خبر کابل ته ورسېد. د ساحې د څېړنې لپاره د ملي موزيم لېږل شوی هئيت، د ۱۲ زرو هندي، يوناني، ګريکو، باختر، اندوګريک، اندوبتي، اند- پارتي او کوشاني مسکوکاتو پر کشف بريالی شو. د هغو تاريخ له څلورمې قبل الميلاد پېړۍ څخه د ميلادي پېړيو تر لومړيو پورې رسېده. وضع شوی قانون، په ميرزکه کې د مسکوکاتو د ناقانونه راټولونې د ودرولو سبب شو.

پر ميرزکې باندې دويم بريد پر ۱۹۹۲ کال، هغه وخت ترسره شو، چې د کلي په شاوخوا کې استوګنو خلکو په ډله ييز ډول پرېکړه وکړه، چې په ډېر سيستماتيک ډول له سره کېندنې پيل کړي. يوه دولس کسيزه کمېټه جوړه شوه، چې د پلټنو سرپرستي وکړي، له پاکستاني معامله کوونکو سره خبرې اترې پرمخ يوسي او د هغو له خرڅلاو څخه لاسته راغلې ګټه، د کلي پر خلکو وويشي. د کلي خلکو هر يوه د کيندنو د لګښت لکه يو جنراتور، واټرپمپ او بشري ځواک د اخيستلو لپاره

پنځوس زره پاکستانۍ روپۍ لګولې وې. میرزکه د مسکوکاتو یو ډېر لوی مدفن دی.

دا خزانه له سرو زرو، سپینو زرو او برونزي مسکوکاتو څخه جوړه وه، چې ټول وزن یې دوه درې ټنه اټکل شوی و. د سرو او سپینو زرو شاوخوا ۲۰۰ کیلو ګرامه شیان لکه ګاڼه، جامونه او مجسمې هم وو، چې په ډېره چټکۍ سره د کلکسیونرانو او بهرنیو معامله کوونکو په لاس، مخکې تر دې چې پوهان د هغوی هویت تثبیت او مطالعه کړي، لا درکه شول.

دا اثار د معامله کوونکو په لاس، په ډېره ګرانه او لوړه بیه په پېښور او اسلام اباد کې وپلورل شول، خو له هغو څخه د لاسته راغلو پیسو ډېره لوړه برخه بېرته میرزکې ته لاړه. په حقیقت کې اصلي پانګه اچوونکو، په ډېرې سختۍ سره وکړای شول، د خپل لګښت جبران وکړي او ډېره لوړه ګټه ورڅخه لاسته راوړي. دا عمل د قبیلې د خلکو ترمنځ د سختې بې اتفاقۍ او اختلاف سبب شو. رسمي او دولتي مداخله لکه څنګه چې پر ۱۹۴۷ کال شوې وه، ونه شوه او ان دا چې د دولت له خوا د هېڅ ډول څارنې امکان نه و. سره له دې چې د پروفیسور رباني حکومت د لرغونپوهنې انستیتوت ته لارښوونه وکړه، چې سیمې ته یو هئیت ولېږي او د پلټنو مخنیوی وکړي، د لرغونپوهنې مدیر یادونه وکړه، چې په پکتیا کې حکومتي اداره دومره کمزورې وه، چې ویې نه کړای شول، د لرغونپوهنې د هئیت لپاره یو شمېر ساتونکي برابر

کړي. په ۱۹۹۷ کال دا پلټنې ودرول شوې. طالبانو ځان د دې کار د اجرا مدعي وښود، خو حقیقت دا دی چې د پلټنو چارو د پانګه اچوونکو کمزورتیا، د جنراتورونو او مزدورکارانو د فعال ساتلو لپاره د بودجې کمښت او تر ټولو مهمه دا چې د کشف شویو شیانو د ګټې د وېش پر سر، د قبیلې د خلکو ترمنځ د اختلافاتو زیاتوالی، د دې پلټنو د بندېدو اصلي علت و. بیا هم بېرته دې ته راځو چې اثارو ته د زیان رسولو د مخنیوي، ممانعت او یا لږ تر لږه د لرغونو ساحو د تخریب د کمولو لپاره څه ډول ګڼ قانوني عمل وکړو؟ په خواشینۍ سره دا واقعیت مو مخې ته ودرېږي چې افغاني اداري د خپلو قوانینو تر حوزې بهر، پر ناقانونه فعالیتونو باندې ساده کنټرول هم نه لري. د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې په باب پرله پسې دولتي اعلامیو کوم څرګند اغېز شیندلی نه دی. طالبانو د پخوانیو حکومتونو ټول نافذ قوانین ملغی اعلان کړي، خو د غلا شویو اثارو د بیا لاسته راوړنې او ساتنې، د لرغونو سیمو او عامه پانګې د تثبیت په باب ابلاغیې یې له پخوانیو قوانینو سره سمون خوري. څو اثار ونیول شول، خو د موزیم د اثارو د بېرته ګرځونې په اړه د هغو د اعلامیې په ځواب کې کوم عکس العمل ښودل شوی نه دی. هغوی د مکافاتو پر ځای د شرعي سزا د ورکړې ژمنه کړې ده. د پلټونکو حرص او طمعې ژوندی دي. له اجرائیوي ضمانت پرته یوازې تشې ابلاغیې کېدی شي معکوسه نتیجه ورکړي.

د کابل اداري، د جلال اباد په غوچک کې د نا قانونه کيندنو په باب، تر هغې وروسته چې د بي بي سي راډيو له خوا په دې اړه تبليغات ترسره شول، د شريعت غږ راډيو له لارې له ټولو خلکو غوښتنه وکړه، چې لرغوني اثار په خلکو پورې اړه لري او هغه شيان چې ترلاسه کېږي، بايد دولتي مقاماتو ته تسليم شي. د اعلاميې تر خپرېدو يوه اوونۍ وروسته په دې سيمه کې ټول شيان ورک شول.

همدا راز، ستونزې هغه وخت لا سختېږي، له داسې کم زده کړو طالبانو سره مخامخ شو، چې لوړې زده کړې نه لري او د ژوندي انسان د عصري تصويرونو د ممنوعيت د فرمان او د هغه فرمان چې د ملت د ميراثونو د غلا، زيان رسولو او غصبولو د مجازاتو په اړه دی، توپير نه شي کولای. د ساري په توګه په دې اړه کېدی شي د يو طالب قوماندان د هغو څرګندونو يادونه وشي، چې د باميانو د محاصرې پر وخت يې د ۱۹۹۷م کال د څلورمې مياشتې پر ۱۹مه نېټه کړې وې. ده ويلي وو چې د باميانو تر فتحې وروسته به د بودا ((بتان)) والوزوي. د نړيوالې ټولنې، د ملګرو ملتونو سازمان د سرمنشي او د يونسکو د عمومي مدير د ټينګ عکس العمل له کبله، د هماغه کال د اپريل پر ۲۸ کندهار کې د طالبانو مشرتابه يوه بيانيه خپره کړه، چې د باميانو د بودا الوزول يې رد کړي وو او يو ځل بيا يې ژمنه وکړه، چې ټول لرغوني ميراثونه ساتي. دا چې د طالبانو ليکې په بشپړ او درست ډول

د هغوی د پیغامونو پر محتوا او مانا پوهېږي او که نه؟ د تشویش وړ بله مساله ده او یو بل عامل دی.
څرګنده ده چې په افغانستان کې د یوې مسوولې او اغېزمنې اداري نشتوالي، زیاتې ستونزې او مشکلات رامنځته کړي او د یوه باثباته مرکزي حکومت تر جوړېدو پورې به د هغو حل تقریباً ناممکن وي. ضرور ده وپوښتل شي هر کله چې اثار تر هېواد بهر ته ایستل کېږي، څه باید ترسره شي؟ په نړیواله کچه هم ورته خنډونه شته. یو شمېر سازمانونه او مسلکي دولتي اداري تیارې دي، چې د ورکو شویو اثارو په پلټلو کې مرسته وکړي، خو څرنګه چې افغانستان پر ۱۹۷۰ کې د فرهنګي ملکیتونو د ناقانونه لېږدونې، واردونې او صادرونې د مخنیوي او منع کولو لپاره، د یونسکو کنوانسیون لاسلیک کړی نه دی، نو نه شي کولای په دې برخه کې کوم کار وکړي. د رباني له حکومت څخه زیاتې غوښتنې وشوې، چې له هغه سره یوځای شي، خو د کابل سیاسي صحنې ته د طالبانو په راتګ سره دا کار بریالی نه شو. تراوسه پورې د ملګرو ملتو سازمان، طالبان په رسمیت پېژندلي نه دي، ځکه نو په دې برخه کې زیات کار ترسره کېدی نه شي.
ان له قانوني ملاتړ پرته، ډېر او تر حده زیات کار ته اړتیا ده، چې د حقوقپوهانو، قضاوت او دا چې په افغانستان کې څه تېرېږي، د ګمرکي سرچینو احساس راوپارول شي. د لویدیزو هېوادونو پېچلي قوانین ګډې وډې نتیجې لري. د ۱۹۹۷ کال

پر اکتوبر یوې بریتانوي محکمې پرېکړه وکړه، چې که چېرې د باګرام د عاج دوه ټوټې د ګمرک په واک بریتانیې ته داخل شي، هغه به د (فیلانو) د ملاتړ په باب، د اروپا د سوداګرۍ ټولنې د تړون له مخې، مصادره شي. په دې پرېکړه کې په دې باب، چې نوموړي اثار د زرو کلونو قدامت لري او د کابل له موزیم څخه غلا شوي، هېڅ ډول یادونه نه ده شوې. د اثارو پاکستاني مالک، هغه بېرته پاکستان ته راوړل او اوس په دې غلا شویو اثارو د پیسو د لاسته راوړلو په لټه کې دی.

په دې ډول، په لنډه موده کې زیات شمېر مسوولو او با احساسه افغان شخصیتونو، ته د ګڼو او پراخو هلو ځلو د پیلولو مسوولیت راجع کېږي. ددې لیکنې له غمجنې محتوا سره سره بیا هم دا لیکنه د بېړنیو هڅو لپاره یو امکان دی، چې وکړای شي یو داسې تهداب او بنسټ کېږدي چې د هغه له مخې یوه ګټوره مانیزه کړنلاره پرې جوړه شي. دا لومړیتوبونه کېدی شي، پر لاندې ډول په ګوته شي:

لومړیتوبونه:

له لاندې لارو څخه باید په ټولو برخو کې ګټه واخیستل شي، چې د افغان مسوولینو ترمنځ د دفاع او احساس روحیه پیاوړې شي.

- انفرادي اړیکې؛
- سیمینارونه او ورکشاپونه؛

ـ د افغانستان رسمي اداري باید وهڅول شي، چې خپل مسوولیتونه ومني او په مختلفو برخو کې بنسټیز تجهیزات او وسایل برابر او پیدا کړي.

ـ داسې رغوونکې هڅې باید ترسره شي، چې د هغو پر بنسټ د ستونزو د حل لپاره یوه نوښتګره ستراتیژي جوړه شي. دا ستراتیژي باید داسې نوي معیارونه او سیاستونه طرح کړي چې د هغو له مخې، نوي او ضروري ارقام راټول شي.

ـ نامناسبو ځایونو ته د فرهنګي ملکیتونو د بېځایه کېدو مخنیوی؛

ـ د ښوونځیو په تعلیمي نصاب کې د فرهنګي میراثونو اړوند موضوعګانو ځایول؛

ـ د کادرونو د روزنې په برخه کې هڅه او هاند چې د ساتنې او ترمیمونې خدمتونه ترسره کړي.

په هېواد کې باید افغاني ټولنې وهڅول شي چې:

ـ د زیاتې لېوالتیا او نوښتونو لپاره ځینې ډلې پر کار وګوماري.

د ورکشاپونو، لکچرونو، ننداړتونونو، راډیویي پروګرامونو او د ساده او عام فهمه خپرونو د جوړولو له لارې د عملیاتي ګروپونو او روشنفکرانو د همکارۍ راجلبول.

په بهرنيو هېوادونو کې د افغاني ټولنو لپاره:

د افغانستان د هغو غلا شويو اثارو لپاره چې په بهرنيو هېوادونو کې پلورل کېږي، د هغو پر وړاندې د يو ځواکمن کمپاين له لارې په هغو هېوادو کې د مېشتو زړه سواندو او پوهو افغانانو تشخيصول.

ـ په کومو هېوادونو کې چې دوی مېشته دي، د هغو هېوادونو له څېړنيزو ادارو سره، د هغو اثارو د بېرته راګرځونې په باب د اړيکو ټينګول، چې په ناقانونه توګه د افغانانو او يا بهرنيانو په واسطه هلته وړل شوي دي.

د بهرنيو حکومتونو، نادولتي سازمانونو او تمويلوونکو دندې:

ـ د نړيوالو فرهنګي سازمانونو د اعلاميو او څرګندونو څارنه او له هغو سره د لېوالتيا او همکارۍ څرګندول.

ـ د فرهنګي ميراثونو او د ژوند چاپېريال د ساتنې د ملاتړ شبکو ټينګښت او پياوړتيا.

ـ د ژوند د ښه والي او څرنګوالي لپاره د فرهنګي ميراثونو د ارزښت په اړه د پوهې زياتول.

د معلوماتو راټولول:

ـ د پوهو او مسلکي اشخاصو تثبيتول.

ـ له فرهنګي ملکيتونو او سيمو څخه د ډاډمنو ارقامو راټولول.

- د بېړنيو ترميماتي اړتياوو په باب د معلوماتو راټولول.
- د ابداتو او سيمو د لست ثبتول او برابرول.
- په کتابتونو کې د ورک شويو اثارو پر ځای، د نويو اثارو اېښودل او د هغو ځای ډکول.

د معلوماتو خپرول:

د ټولو ډله ييزه رسنيو، مجلو، خپرونو، پوسترونو، تلويزيون، راډيو او نورو له لارې د لکچرونو ورکول، سيمينارونو او ورکشاپونو جوړول.

- له تصويرونو سره په پښتو او دري ژبو، د ساده موادو چاپول او د نړيو معلوماتو خپرول.

د کادرونو روزل:

- د روزل شويو کادرونو د هويت ټاکنه او تثبيت.
- د موزيم، ارشيف او تاريخي ابداتو د سروې او ترميم د کار کوونکو لپاره د اساسي کورسونو جوړول.
- له پوهنيزو او څېړنيزو تجهيزاتو او موادو سره د اشنايي لپاره د انګليسي ژبې زده کړې او مطالعې ته د ټاکلو اشخاصو هڅول.
- د تخنيکي وسايلو د کارونې او د چارو د ښه والي له لارې، د فرهنګي ميراثونو د ملاتړ لپاره، له سيمه ييزو رضاکارو ډلو سره همکاري.

د متخصصینو تبادله:

ـ د نړیوالو شبکو له لارې د با اهمیته ترمیماتي کارونو لپاره د لرلیدونو (دورنماوو) ترلاسه کول.

ـ د اشخاصو او اسنادو د یو معلوماتي جدول ترتیبول.

د پورتنیو ټولو هدفونو لپاره د مالي پانګې برابرول.

دې لومړیتوبونو ته د پاملرنې راګرځول به زیات وخت وغواړي، چې د بې تفاوتۍ هغه واکمن سیوری له منځه یوړل شي، چې د اکثریت اندود (د فکر طرز) یې کرخته کړی دی او فکر کوي چې له دې خنډونو څخه تېرېدل، ناممکن دي او ځاني هڅې ګټه نه لري.

په واقعیت کې ستونزې ډېرې ژورې دي، خو کوچنۍ هڅې کولای شي د افرادو د الهام لپاره داسې یو مناسب او دوستانه چاپېریال رامنځته کړي، چې له ماضي څخه خبر شي او د راتلونکو فرهنګي لاسته راوړنو لپاره لاره چاره برابره شي.

د فرهنګي ملکیتونو د ساتنې لپاره د مثبتو لارو چارو رامنځته کول، د چاپېریال او سیمې د ساتنې باعث کېږي او په پای کې د فرهنګ او چاپېریال په باب د هراړخیزې ملي پوهې د لوړتیا سبب ګرځي. دلته به ترې په انتخابي توګه یادونه وکړو:

د لرغونو سیمو او تاریخي ابداتو د لومړیتوبونو اوسنی وضعیت:

د تاریخي ابداتو، د لرغونو ساحو د اثارو او مهندسۍ په باب د معلوماتو سرچینې، د سپک SPACH د عکاسۍ کتلاکونه دي.

موزیمونه:

د کابل موزیم: د ۱۹۹۲-۱۹۹۶ کلونو ترمنځ په هر اړخیز ډول لوټ شوی دی.

د هډې نامنقول موزیم: پر ۱۹۸۱ کال د جګړو له کبله ویجاړ او تر هغه وروسته

تالا شوی دی.

د هرات موزیم: پر ۱۹۹۴ کال کې دهرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه دي.

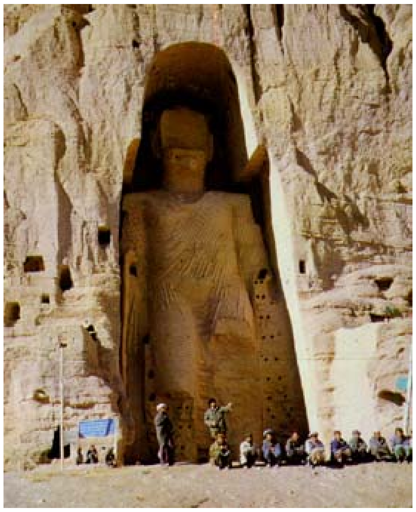

د افغانستان مرکزي سیمه-بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودایي مجتمع په مناسب حالت کې دي. د ېوالي نقاشي د طبیعي پېښو له ګواښ سره مخ شوې او د بېړنۍ پاملرنې غوښتنه کوي.

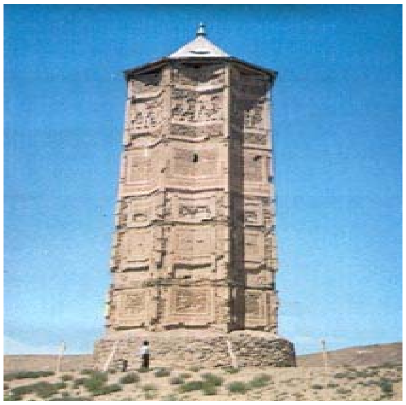

غزني:

له دریمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودایي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، د له منځه تلو په حال

کې ده.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) د مقبرې حالت ښه دی.

په ۱۲مې میلادي پېړۍ پورې اړوند ، د غزنویانو د دورې د دربیم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د ښو د اغېز له کبله، پاملرنې ته اړتیا لري.

د ۱۲ میلادي پېړۍ پر وروستیو په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام طبیعي عوارض او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله د هغه ټینګښت او ساتنه بېړنۍ اړتیا ګڼل کېږي.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، په جدي ډول د ویجاړېدو په حال کې ده. بڼ یې له منځه تللی ، بېړني

ساختماني ترميم ته اړتيا لري.

په ۱۷ ميلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ: د

جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰م) مرکزي جومات (۱۶۴۲م) زيانمن شوي، په ۱۸۸۳ کال جوړ شوی پاويلون د جګړې له کبله ويجاړ شوی او حرم سرای د بمبارۍ په وجه وران شوی دی. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخيستل شوی دی.

زوړ ښار:

د ۱۸-۱۹م پېړۍ يو لړ ودانۍ له ګچې او حکاکي ښکلا سره د خاورو پر ډېرې بدلې شوې دي.

ملي ارشیف ودانۍ: په ۱۹۷۳-۱۹۷۸م کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم

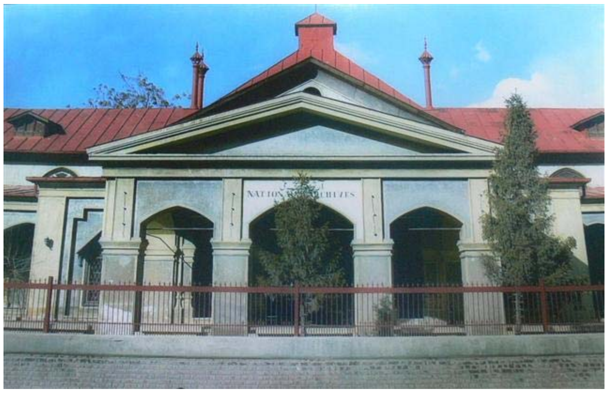

شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای: په ۱۸۹۲ ودان شوی حرامسرای د بوستان سرای لپاره: لازمه څارنه یې نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. په ۱۹۹۲ کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د ګچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا: د ۱۸۹۳م کال اړوند ماڼۍ چې په ۱۹۶۲ کال بیا ترمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیزو، ترمیم شوې وه، خو د سیاف ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ او اوس د طالبانو د قوماندانۍ مقر دی. له همدې کبله له ویجاړې سره مخ ده.

ستوري ماڼۍ: د بهرنیو چارو وزارت اړوند پر ۱۹۰۱ کال

جوړه شوه او په ۱۹۱۲-۱۹۱۵ کلونو کې نورې زیاتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر ۱۹۹۵ کال یې په سالون کې نوی زیاتون را وستل شو.

د شاه دوشمشېره جومات:

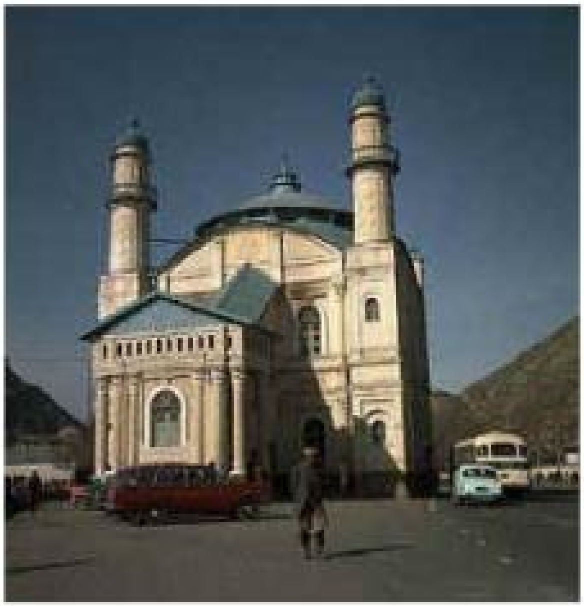

د ۱۲مې م پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر ۱۹۲۰ کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي.

د کابل څنډې:

د چکړیو مینار: د لومړنیو میلادي پېړیو بودایي مینار د توغندیو د لګېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرګند شوي نه دي، د ۱۹۹۸ کال په اپریل کې نړېدلی دی.

ګلدره: ۴ میلادي پېړۍ پورې اړوند د بودایي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون: د ۱۸۸۸ کال یوه ودانۍ وه چې پر ۱۹۰۵ او ۱۹۵۰ کال په کې نور بدلون راوستل

شو. د لويو جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدله شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر ۱۹۲۳ کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه او جګړو هغې ته درونډ زيان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ: پر **۱۹۲۴** کال پورې دې اړوند ماڼۍ ل‍ړ زيان ليدلی دی.

پغمان: دا دوبنی استوګنځی و، چې پر **۱۹۲۰** کال جوړ شوی، د ښکلو ماڼيو، تياترونو او هوټل په ګډون، په قصدي ډول پر خاورو بدل شوی، چې دليل يې تر اوسه څرګند نه دی. جګړو هغه ته زيات زيان اړولی، جومات يې د سيمې د خلکو له خوا تر بيا جوړونې لاندې دی.

د افغانستان لويديځ:

هرات:

جامع جومات:

پــر ۱۲۰۰م کــال د غوريانو پر وخت جوړ شوی او په ۱۵ ميلادي پېړۍ کې د تيموريــانو پــه واسطه ترميم او له ۱۹۴۳ کــال را پــه دېخــوا يــې ښــکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. لـه جګړې څخه رسېدلي زيانونه يې ترميم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

د مـالان پـل: لـه ۱۵۰۲ کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زيان رسولی او د ۱۹۹۴-۱۹۹۲ کلونو ترمنځ په ناسم (نا فني) ډول ترميم شوی دی.

د امــام فخــر رازي جومات او مزار:

د ۱۳م پېړۍ اړونـد، جګړو هغـه ویجاړ کړی او د پـانګوالو خلکـو لـه خوا نامناسب ترمیم یې نیمګړی پاتی دی.

د مصلی مینارونو مجتمـع: د ۱۵ پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زیاتې برخې لـه منځه تللي دي. هغـه ونې چې پر ۱۹۴۰ کـال د ساتونکي دېوال پـه توګـه د جون- سپتمبر د میاشتې د ۱۲۰ ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوې وې، لـه منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو مینارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي لـه مستقیم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي. هغو ته له مخامخ خطر سره سره د ځینو جنجالونو د شتوالي له کبله د هغو د ترمیم کار ځنډول شوی دی.

گازرگاه: د تیموریانو په واسطه په **۱۵** میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلی شوی زیارت

د **۱۱** میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض: د هرات ښار د لویدیځ د غلوار په کلي کلې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت: د تیموریانو د دورې د **۱۵** میلادي پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د **۹** م پېړۍ د پوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و ، د جګړې له کبله ورته زیات

زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا پیل شوی دی.

د ظفر تخت: د تیموریانو د دورې د **۱۵**مې پېړۍ د تفریح بڼ و، تر **۱۹۲۲**م کال پورې د کارېدو وړ و. پر **۱۹۹۴** کال له یوې مخې له کاره ووت، د مجاهدینو پر وخت د هغه د بیا جوړونې لپاره د هرات د والي تورن اسماعیل خان پلان، پر **۱۹۹۵** کال د هرات ښار ته د طالبانو په راتګ سره عملي شوی نه دی.

د چهارسوق حوض: د **۱۷**م پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه ۲-۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. د بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو په واسطه هلته په منظم ډول تالان ګړ دی.

طلا تپه: شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا شل زره اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر ۱۹۸۰ کال پیل شو.

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک: په دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې يو سلطنتي معبد، د **۱۹۴۳** کال تصادفي کشف، د بغلان د والي په واک کې دی.

د رستم تخت: د سمنګانو ولايت ايبکو ته نږدې په **۴** او **۵** ميلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستو په غلا شوې او لوټ شوې نه ده.

بلخ:

زوړ ښار: د **۱۹۹۵** کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم يوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخيستل شوی دی. ناتاييد شوي راپورونه د زياتو کشفونو خبرې کوي.

د نهو ګنبدو جومات: ساساني دوره ۹ میلادي پېړۍ:
د ساتنې دېوال يې د نړېدو او د ګچو برخه يې د اوبو د توېېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله يې يوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. بېړني ترمیم ته اړتیا لري.

د خواجه ابونصر پارسا زيارت: د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند، د هغه د ګنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایه شوې دي. د **۱۹۷۴** کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ ده. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډيزاين له منځه وړی دی.

د سيد سبحان قلی خان مدرسه: د **۱۷** م پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

مزارشريف:

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه: د **۱۵** پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو بښکلاوو سره پرې له ۱۹۹۴ کال راپه

دېخوا نا فني کار روان دی. د هغې لوی چمن د سمنټو له کڅوړو، مېزونو او څوکيو څخه ډک دی.

د مزار په لویدیځ کې تخته پل: د ۱۹ م پېړۍ اړوند جومات، باندینۍ برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د داخلي برخو رنګمالي یې د ویجاړۍ له ګواښ سره مخ ده.

د آقیني حوض: د اندخوی په شمال کې د ۱۲مې م پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې ۱۲ متره زېرمې پر سر ۱۲ متري ګنبده، نوې رنګمالي شوې او ښه حالت لري.

د سرپل-امام خورد: د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی.

د افغانستان ختیځ:

هډه: جلال اباد

ته نږدې له دویمې تر اوومې میلادي پېړۍ اړوند بودايي معبد او ستوپه په یو مجتمع کې، پر ۱۹۸۱ کال د جګړو له کبله ویجاړه شوې، په ټولیزډول یې ټول اثار ورو ورو له

منځه ورل شوي. د يو نا منقول موزيم په توګه په اصلي حالت ساتل کېده، اوس ورڅخه څه پاتې نه دي.

غوچک: جلال اباد په لويديځ کې د ۱۲۱۰م کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ اړوند د امير حبيب الله بڼ او ماڼۍ، د شلمې پېړۍ يوه ماڼۍ پر ۱۹۹۴ د معروف په نوم د يو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترميم شوه.

د افغانستان جنوب:

د هلمند ناوه:

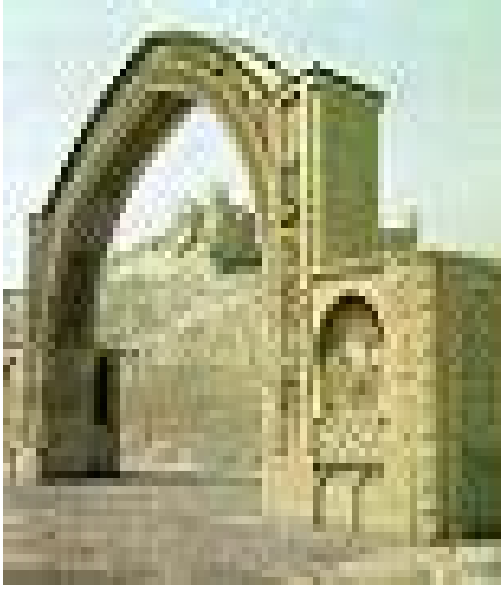

په بست او لښکري بازار کې د ۱۲م پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې دمخه د بست تشريفاتي لينديۍ ترميم او تراوسه پورې هغې ته د کوم جدي زيان د رسېدو خبر ترلاسه شوی نه دی.

کندهار-د اشبو کان بڼ: د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبې یو ډبرلیک چې ۳ ق م پېړۍ پورې مربوط دی په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

چهل (څلوېښت) زینه: د ۱۲ میلادي پېړۍ اړوند له ډبرې څخه د څلوېښتو پوړیو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لارښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلي، د هغو په باب معلومات په لاس کې نه شته.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

په ۱۹۳۰م کال د احمد شاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې

ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا یې د کوکران د بڼ په واسطه احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمدخان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیا ته راغلی او په يوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه

کې د ماستري دوره پيل شوه، يون په ډېر ښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.
محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.
استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لويې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیاد جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لويې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو.استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه يې ونیوله.
تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لويې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول.استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا

کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیځو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده درو سپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکیلوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګندیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنګ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او

مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينګه مخالفت کوي زه ددې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنګي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر يو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اينبودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی.استاد يون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پښتور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او(د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو

اثـار، ایډیټ او چـاپ کـړي دي دغـه راز یـې پـه سلګونو کـورنیـو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنګوالی	چاپکال
• مټکور	لومړی شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دویمه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هیلې	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• نیمګړي ارمانونه	د حیران شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د نازو انا یاد	د سیمینار د لیکنو ټولګه	دویم ۱۳۸۷
• د استاد الفت نثري کلیات	د استاد الفت نثرونه	دریم ۱۳۸۷
• سیندونه هم مري	د اسحق ننګیال شعري منتخبات	دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

• د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
د پوهنوال روستارتره کي اثر دویم ۱۳۸۷

- .د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پښتنو ګون ترڅنډو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- ببرړنی لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- اندیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په ورېمو کې لومړی ۱۳۸۷

- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې — لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون — لومړی ۱۳۸۷
- اوسنۍ رسنۍ — لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ — لومړی ۱۳۸۷

خدای(ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته د نور زغم او سبلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل- افغانستان

A View to cultural inheritance of Afghanistan

Written by:
Mrs. Nancy Doprey

Translated to Pashto
By:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-14-3

د خپرونو لړ: (۱۵)